

KALININGRADO TRANZITO KRIZĖS METAFORINĖ RAIŠKA LIETUVOS VIEŠAJAME DISKURSE

Nedas Jurgaitis

Šiaulių valstybinė kolegija

Anotacija. Straipsnyje analizuojama Kaliningrado tranzito krizės metaforinė raiška Lietuvos viešajame diskurse. Nagrinėjamas visuomenei aktualus modernaus diskurso konceptas, plačiai aptariamas 2022 m. birželio-rugpjūčio mėnesių žiniasklaidos tekstuose. Abstraktus tiriamo fenomeno pobūdis reikalauja kognityvinės analizės, siekiant atsakyti į probleminį klausimą – kaip Lietuvos viešajame diskurse suvokiama Kaliningrado tranzito krizė? Tyrimo objektas yra Kaliningrado tranzito krizės kalbinė raiška, t. y. metaforiniai pasakymai. Tyrimo tikslas – išanalizuoti konceptualiąsias metaforas, struktūruojančias Kaliningrado tranzito krizę Lietuvos viešajame diskurse.

Tyrimas grindžiamas lingvistine koncepto samprata, šiuolaikine metaforos teorija, ją papildančia tikslinės metaforos teorija, MIPVU metaforinių pasakymų nustatymo metodika bei perkeliamųjų požymių koncepcija. Tyrimo rezultatai struktūruojami ir analizuojami pagal *scala naturae* ištakos sritis.

Tyrimas atskleidžia, kad Kaliningrado tranzito krizę viešajame diskurse struktūruoja 7 konceptualiosios metaforos. Pastarosioms būdingas siauras ištakų konceptų diapazonas, įtraukiantis Negyvosios gamtos ir Žmonių ištakų sritis. Pagrindinės koncepto turinį formuojančios konceptualiosios metaforos yra kaliningrado tranzito krizė yra gamtos reiškinys ir kaliningrado tranzito krizė yra kova. Tirtosios krizės kalbinė raiška netipiška, atsižvelgiant į dažniausiai aktualizuojamus perkeliamuosius požymius ekonominių ir politinių krizių diskursuose. Būdingiausi tirtos diskurso bruožai – neigiami konotuoti metaforiniai pasakymai bei retorinės persvajijos tikslu specialiai sukonstruoti metaforiniai tekstai. Kaliningrado tranzito krizė kalbėtojų sąmonėje iškyla kaip agresyvus, pavojingas ir neprognozuojamas fenomenas, o jo suvaldymo pastangos menkinamos. Daroma išvada, kad Kaliningrado tranzito krizės metaforinė raiška tikslinė, tačiau aptinkami ir leksikalizuoti metaforiniai pasakymai, kalbėtojų sąmonėje realizuojami kategorizavimo būdu.

Reikšminiai žodžiai: Kaliningrado tranzitas, krizė, konceptualiosios metaforos, viešasis diskursas.

Įvadas

Kaliningrado tranzito krizė yra vienas labiausiai aptarinėjamų 2022 m. vasaros Lietuvos viešojo diskurso konceptų, įtraukiančių (geo)politinių, ekonominių, istorinių kontekstą. Žiniasklaidos formuojamas krizės diskursas rodo, kad šis konceptas kalbėtojų sąmonėje suvokiamas prieštarai, didina įtampą Lietuvos užsienio ir vidaus politikoje bei visuomenėje, ypač karo Ukrainoje kontekste, todėl svarbu išnagrinėti, kaip kuriamas ir komunikuojamas Kaliningrado tranzito krizės vaizdinys. Bartminski (2009) pabrėžia, kad tiriant pasaulio vaizdą kalboje, visų pirma reikia orientuotis į socialinius ir politinius konceptus, tad Kaliningrado tranzito krizės metaforinė raiška yra aktualus tyrimo objektas.

Krizė – abstrakti sąvoka, leksikografiniuose šaltiniuose apibūdinama kaip *griežtas, staigus persilaužimas; sunki pereinamoji padėtis* (DŽe, 2021). Žodyninė definicija paaiškina žodžio reikšmę, bet neatskleidžia koncepto turinio, todėl šiame straipsnyje siekiama atsakyti į probleminį klausimą – kaip Lietuvos viešajame diskurse suvokiama Kaliningrado tranzito krizė? Daugiausia informacijos apie tiriamo koncepto turinį teikia metaforiniai pasakymai, kurie, savo ruožtu, aktualizuoja konceptualiąsias metaforas, atspindinčias kalbėtojų mąstymo strategiją.

Koncepto turinys gali būti reiškiamas verbalinėmis ir neverbalinėmis priemonėmis. Šio tyrimo objektas yra tik kalboje fiksuota koncepto dalis – Kaliningrado tranzito krizės metaforiniai pasakymai, struktūruojantys analizuojamą konceptą viešajame diskurse, pvz., *Kaliningrado tranzito akligatvis, Kaliningrado tranzito krizės įkarštis, tranzito istorijos anatomija* ir kt. Leksinės nominacijos reprezentuoja koncepto loginę, mokslinę dalį, teikia mažiau informacijos, todėl šiame straipsnyje nenagrinėjamos.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti konceptualiąsias metaforas, struktūruojančias Kaliningrado tranzito krizę Lietuvos viešajame diskurse.

Tyrimo uždaviniai:

1. Pagrįsti metaforinių pasakymų nustatymo ir konceptualiųjų metaforų analizės metodiką.
2. Nustatyti Kaliningrado tranzito krizę verbalizuojančius metaforinius pasakymus.
3. Suformuluoti ir išanalizuoti Kaliningrado tranzito krizės konceptualiąsias metaforas pagal jų ištakos sritis.

Anksčiau atlikti tyrimai rodo, kad visuomeninės, politinės ir ekonominės krizės gali būti konceptualizuojamos plataus spektro ištakų srities konceptais, apimančiais visą *scala naturae* diapazoną, pvz., Charteris-Black (2021), Zhang (2021), Deignan, Semino ir Shirley-Anne (2019), Zeng, Burgers ir Ahrens (2021), Cai ir Deignan (2019), Jurgaitis (2015), Būdvytytė-Gudienė ir kt.

(2014), Prokofjeva (2006) ir kt. Kaliningrado tranzito krizės metaforinė raiška Lietuvos viešajame diskurse iki šiol nebuvo tirta, todėl tyrimo duomenys papildys kognityvinės semantikos bei etnolingvistikos tyrimų paradigmą.

Tyrimo duomenys gali būti panaudoti publicistinių tekstų analizės ir vertimo praktikoje, mokant gimtosios kalbos, taip pat tarpdisciplininiam komunikacijos, ekonomikos ir politikos mokslų krypčių tyrimams.

Tyrimo metodika

Straipsnio metodologinės nuostatos grindžiamos lingvistine koncepto samprata (Bartminski, 2009) ir šiuolaikinės metaforos teorijos (angl. The Contemporary Theory of Metaphor) pagrindiniais teiginiais (Lakoff, 1993):

4. Metaforos yra pagrindinis mechanizmas, leidžiantis suvokti abstrakčias sąvokas.
5. Metafora yra konceptuali struktūra, ne kalbos reiškinys.
6. Metafora leidžia suvokti abstrakčius dalykus per konkrečių dalykų patirtį.
7. Metaforiniai pasakymai yra konceptualiosios metaforos raiška.
8. Metafora yra dviejų konceptualiųjų sričių (ištakos ir tikslo) sąveika.
9. Konceptualiųjų sričių sąveika yra asimetriška ir dalinė. Ji neatsitiktinė, įkūnyta ir remiasi kasdiene patirtimi ir žiniomis.

Atliekant tyrimą taip pat remiamasi tikslinės metaforos teorija (vertimas autoriaus, angl. Deliberate Metaphor Theory (Steen, 2009, 2011, 2017) – metafora mąstyme (angl. framing), kalboje (angl. naming) ir komunikacijoje (angl. changing). Pastaroji papildo klasikinę šiuolaikinės metaforos teoriją naujomis įžvalgomis apie komunikacinę konceptualiųjų metaforų vertę.

Šiame straipsnyje nenagrinėjama koncepto samprata kognityvinės lingvistikos paradigmoje. Konceptas šiame tyrime suvokiamas kaip „individualus ir tuo pačiu kolektyvinis sąmonės fenomenas, pasižymintis tautine specifika, tam tikra struktūra, turiniu ir kalbine raiška, kurioje atsispindi kalbančiųjų objektyvi ir subjektyvi patirtis bei komunikacinės intencijos. Koncepto turinys yra nevienalytis, jį sudaro kognityviniai požymiai, apibūdinantys konceptualizuojamo daino ar reiškinio savybes“ (Jurgaitis, 2015). Koncepto turinys reiškiamas žodžiais, žodžių junginiais, metaforiniais pasakymais, frazeologizmais, vidine žodžio forma, gramatinėje sistemoje, sintaksinėse struktūrose (Popova, Sterninas, 1999).

Skirtingai nei daugelis etnokultūrinių konceptų kaip, pvz., GĖRIS, LAIMĖ, TIESA, MEILĖ, PYKTIS,

Kaliningrado tranzito krizės konceptas atskleidžiamas modernaus diskurso metaforiniuose pasakymuose. Analizuojant viešąjį diskursą, taikomas indukcinės konceptualiųjų metaforų analizės būdas (angl. bottom-up approach) – visų pirma nustatomi metaforiniai pasakymai, kurie klasifikuojami pagal *scala naturae* (Didžiosios būties grandinės) ištakos sritis – *Negyvoji gamta, Augalai, Gyvūnai, Žmonės, Antgamtinis pasaulis* (Krzyszowski, 1997; Būdvytytė-Gudienė ir kt., 2014), vėliau rekonstruojamos konceptualiosios metaforos.

Metaforinių pasakymų nustatymui naudojama MIPVU metodika (A Manual for Identifying Metaphor-Related Words, Steen ir kt., 2019), konceptualiųjų metaforų rekonstravimui taikoma perkeliamųjų požymių koncepcija (Gibbs, 2009, Gudavičius, 2014).

Pirminiame Kaliningrado tranzito krizės koncepto metaforinės raiškos analizės etape nustatomi pagrindinio konceptą nominuojančio žodžio *krizė* sinonimai, t. y. raktiniai žodžiai, su kuriais atliekama metaforinių pasakymų paieška viešajame diskurse, pvz., *Kaliningrado tranzito istorija, Kaliningrado tranzito klausimas, Kaliningrado tranzito problema, Kaliningrado tranzito skandalas*. Būtina rankinė viešojo diskurso analizė, nes dalyje pavyzdžių tiriamas konceptas aktualizuojamas ir be minėtų raktinių žodžių, pvz., (1) *Kilus sąmyšiui dėl sankcijų taikymo daliai prekių, keliaujančių į Kaliningradą, Lietuva atsidūrė spąstuose* (tv3, 2022-06-28).

Formuluojant konceptualiąsias metaforas laikomasi *bottom-up* daugiapakopės procedūros, apžvelgiant didelį metaforinių pasakymų skaičių. Perkeliamųjų požymių priskyrimas konkrečiai ištakų sričiai yra problemiškas, todėl šio straipsnio konceptualiųjų metaforų formuluotės derinamos su konceptualiųjų metaforų žodyno struktūra (Būdvytytė-Gudienė ir kt., 2014).

Rekonstravus konceptualiąsias metaforas, atliekama papildoma metaforinių pasakymų paieška su jau nustatytų ištakos sričių leksemomis, kad būtų galima verifikuoti jau abstrahuotas konceptualiąsias metaforas.

Vėliausiame etape apibendrinami semantinės analizės rezultatai modeliuojant koncepto visumos vaizdą.

Straipsnyje analizuojamas 2022 m. birželio, liepos ir rugpjūčio mėnesių viešasis diskursas. Metaforiniai pasakymai surinkti iš autentiškų lietuviškų publicistinių tekstų didžiausiuose šalies internetiniuose portaluose (alfa.lt, alka.lt, delfi.lt, lrt.lt, 15min.lt, lrytas.lt, kauno.diena.lt, tv3.lt, valstietis.lt), trys pavyzdžiai – iš užsienio kalbos (rusų k.) verstų tekstų, publikuotų Lietuvos viešajame diskurse. Tyrimo medžiaga rinkta iš

naujienu pranešimų tekstų ir jų antraščių, apžvalgų, interviu su politikais, politologais, ekspertais. Paieška Dabartinės lietuvių kalbos tekстыne nevykdyta, nes tiriamo laikotarpio tekstai dar nėra įtraukti. Tyrimo imtį sudaro 54 metaforiniai pasakymai. Santykinai nedidelį pavyzdžių kiekį lemia laiko ir turinio atžvilgiu ribota Kaliningrado tranzito krizės diskurso apimtis.

Tyrimo rezultatų analizė

Lietuvos viešojo diskurso metaforinių pasakymų analizė atskleidžia, kad Kaliningrado tranzito krizė suvokiama santykinai siaurame ištakų konceptų ruože, apimančiame *Negyvosios gamtos* ir *Žmonių* ištakų sritis. Tiriamą konceptą viešajame diskurse struktūruoja 7 pagrindinės konceptualiosios metaforos: KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA GAMTOS REIŠKINYS, KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA KOVA, KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA ASMUO, KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA LIGA, KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA KELIONĖ, KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA MENAS, KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA ŽAIDIMAS.

Minėtus modelius papildoma trys pavieniai metaforiniai pasakymai, neturintys platesnės sklaidos viešajame diskurse. Du iš jų sieja bendras perkeliama neišspręstos situacijos požymis: (1) *Dar nėra visiškai aišku, kaip galiausiai bus išspręstas šis politinės matematikos uždavinys* (Irt, 2022-07-15); (2) *Kaliningrado tranzito mazgas atsiriš po dviejų valandų?* (alfa, 2022-06-23), trečiasis nemodifikuotu frazeologizmu aktyvuoja ištakų sritį MAISTAS, siekiant pabrėžti tiriamo fenomeno netvarkos įspūdį: (3) *„Kai jau ir arkliui aišku, kad visa ši košė užvirta Rusijos grasinimais (per Vokietiją ir Europos Komisiją), o prezidentūra vis kartoja, kad nusilenksime viskam, kas bus įsakyta, – teigė A. Januška* (alfa, 2022-07-05).

Kaliningrado tranzito krizės viešasis diskursas pasižymi neigiamai konotuoti metaforiniais pasakymais. Pagrindinis tirto viešojo diskurso požymis – vyrauja specialiai sukonstruoti metaforiniai tekstai, leidžiantys išplėtoti tiriamos Kaliningrado tranzito krizės vaizdinį, neapsiriboti viena ištakų sritimi. Pvz., vienu metu aktualizuojamos ištakų sritys ASMUO, GAMTOS REIŠKINYS, MENAS ir LIGA jungia semantiškai skirtingus perkeliamuosius požymius, sustiprindamos pasakymo retorinę persvaziją: (4) *Karu nugriaudėjusiais Kremliaus grasinimais Lietuvai prasidėjusi Kaliningrado tranzito krizė nuščiuvo. Ar tai tyla prieš audrą, parodys laikas. Nematyti nei tankų abipus Suvalkų koridoriaus, nei valdančiųjų šokių su kardais ant geležinkelio bėgių, atostogauti susiruošę užsienio reikalų ir*

krašto apsaugos ministrai. Panašu, kad politinio cirko trupė ardo palapinę: artėja vidurvasaris, nebeliko žiūrovų. Ir ko gi spoksoti, jeigu pati valdžia netiki krizės paūmėjimu? (valstietis, 2022-07-02). Specialiai sukonstruoti metaforiniai tekstai yra ryškiausias tikslinės metaforos (angl. deliberate metaphor) pavyzdys, kuomet realybės įspūdžiui sutiprinti pasitelkiama logiška veiksmų seka, atpažįstamos situacijos, dažnai įterpiančios precedentinių tekstų fragmentus, aliuozijas ir istorinius įvykius, pvz., Lietuvos politikų veiksmai apibūdinami su užuomina į rašytojo Dž. R. R. Tolkino išgalvotą Mordoro karalystę: (5) *Tad prisisekime diržus, įjunkime tiltus su fašistiniu mordoru ir mėgaukimės vaizdu, kaip rėkauja mūsų naudingi idiotai* – sako M. Maldeikis (Irt, 2022-06-22). Europos Komisijos išaiškinimas dėl Kaliningrado tranzito verbalizuojamas pasitelkiant šlubo vokiečio stereotipą: (6) *Tuo metu į aikštę atklibinkščiavo šlubas vokiečių, stvėrė lazda ir visus išvaikė. Taip pasibaigė 2022 m. Kaliningrado tranzito krizė* (valstietis, 2022-07-11).

Konceptualiąją metaforą KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA GAMTOS REIŠKINYS pagrindžia politinių ir ekonominių krizių diskursuose dažnai aktualizuojamas audros požymis, pvz., (7) *Šitos ir kitų audrų tikrai nebūtų buvę, jeigu mūsų šalies užsienio politika būtų buvusi atsakinga* (Irytas, 2022-07-16). Audros požymis krizių diskursuose paprastai perkeliamas kartu su vėjo pavadinimais (*krizės uraganas, krizės šuorai, krizės tornadas* ir pan.), tačiau tai nebūdinga Kaliningrado tranzito krizės konceptui. Pavyzdžių analizė rodo, kad pasitelkiamas tiesioginis ištakų ir tikslo sričių sugretinimas sudurtiniu tariniu, nepaliekantis interpretacijos galimybių: (8) *Karbauskis: Kaliningrado tranzito problema yra valdančiųjų sukelta „audra stiklinėje“* (tv3, 2022-07-08). Nemodifikuotas frazeologizmas *audra stiklinėje* sudaro galimybę komunikuoti Kaliningrado tranzito krizę iš adresanto pageidaujamos pozicijos ir galimai formuoti adresato nuomonę, ištakų srities neskaidant į atskirus požymius. Aptariamo metaforinio pasakymo komunikacinė reikšmė sustiprinama naudojant kabutes, taip adresatui iš anksto signalizuojamas metaforos buvimas.

Viešajame diskurse aktualizuojami ugnies ir žemės drebjimo požymiai tarnauja tradiciniam krizės kaip pavojaus vaizdinui įtvirtinti, tačiau būtina pažymėti, kad tirtame diskurse pasitelkiami nemodifikuoti, leksikalizuotais tampantys metaforiniai pasakymai, praradę dalį ekspresyvumo: (9) *Nors Kaliningrado tranzito skandalas jau užgeso <...>* (tv3, 2022-08-03); (10) *Paradoksaliai, bet viena iš to priežasčių galėjo būti kita krizė – vidaus politinį lauką sudrebinsusi*

Kaliningrado tranzito istorija (Irytas, 2022-07-21). Perkeliamasis temperatūros (karščio) požymis padeda verbalizuoti abstraktaus krizės reiškinių kraštutinumą ir dinamiškumą: (11) „*Lietuvoje Joninės, tuo tarpu Briuselyje yra labai karšta Kaliningrado tranzito klausimu* (delfi, 2022-06-24); (12) *Tos temos nebegalime įkaintinti iki raudonumo*. (Irytas, 2022-07-03). Viešojo diskurso pavyzdžiai rodo, kad nesuvaldyta Kaliningrado tranzito krizės temperatūra gali sukelti gaisrą: (13) *Dėl Kaliningrado tranzito kibirkštys tarp Vilniaus, Berlyno ir Briuselio <...>* (15min, 2022-07-10); (14) „*Nesugebėjome laiku sureaguoti ir vėl mėginame gesinti kažkokį gaisrą*“, – kalbėjo T. Janeliūnas (delfi, 2022-06-22). Sukelto gaisro gesinimo vaizdinį charakterizuoja veiksmazodis *mėginti*, sumenkindamas krizės aktantų pastangas. Anksčiau atlikti tyrimai, pvz., Jurgaitis (2015), rodo, kad metaforiško krizės gaisro gesinimui gali būti pasitelkiami ugniagesiai, speciali įranga, tačiau toks vaizdinytis tirtoje imtyje neplėtojamas.

Įprasta, kad ekonominių ir politinių krizių diskursuose ištakų sritį GAMTOS REIŠKINYS atspindi vandens (*krizės banga, krizės srovė, krizės purslai, krizės bala, krizės ištakos, krizės liūnas*) ir vertikalios padėties erdvėje (*krizės duobė, krizės dugnas, krizės viršūnė, gili krizė*) požymiai, tačiau Kaliningrado tranzito krizės lietuviškasis diskursas minėtų požymių neatskleidžia. Šią aptariamą krizės metaforinės raiškos ypatybę gali lemti laiko atžvilgiu trumpa viešoji diskusija ir geografiniu aspektu ribota tiriamos krizės reikšmė.

Konceptualioji metafora KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA KOVA suformuota plataus spektro perkeliamųjų požymių, apibūdinančių tipiškus kovos arba karo scenarijus. Pastarųjų atskirimas svarbus, nes karo metaforos naudojimas įvairioms krizėms verbalizuoti pastaruoju metu kritikuojamas dėl viešojo diskurso „militarizavimo“ ir realybėje vykstančių ginkluotų karinių konfliktų reikšmės nuvertinimo (Olza ir kt., 2021).

Kovos veiksmai verbalizuojami leksemomis *stumdynės* (valstietis, 2022-07-11), *rietynės* (delfi, 2022-07-14), *smūgis* (alkas, 2022-07-14), *susipešti* (Irytas, 2022-07-16), *susidoroti* (Irt, 2022-07-12), *plaktis, muštis, gintis* (Irytas, 2022-07-03), pavienės metaforinės projekcijos implikuoja ištakų sritį SPORTAS, pvz., *kovos raundas* (tv3, 2022-08-03).

Konceptualiąją metaforą KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA KOVA sustiprina specialiai sukonstruotas tekstas, struktūruojamas riausių leitmotyvo: (15) *Vienas per kitą plūsdami kruvinąjį mėsininką, miestelio aikštėje susirinkę vaikėzai ir mergiotės drąsinosi skanduočėmis, grūmojo kumščiais, o paskui prišokę lentomis užkalė mėsininko namo duris. Tas sustūgęs griebėsi šautuvo ir iškišo vamzdį pro antrojo aukšto langą*

(valstietis, 2022-07-11). Pateiktame pavyzdyje „kruvinąjį mėsininką“ simbolizuoja Rusijos Federacija, „vaikėzai ir mergiotės“ reprezentuoja Lietuvos politikus.

Metaforinius kovos ir riausių vaizdinius viešajame diskurse nustelbia karo metafora, pabrėžianti letalinį Kaliningrado tranzito krizės pobūdį. Karo scenarijų kuria tiesioginis ištakų ir tikslo sričių sugretinimas, pvz., (16) *Na, klausykite, tai atitinka karo paskelbimą!* (tv3, 2022-06-25); (17) *Kaliningrado tranzitas: skelbiamas karas lietuviškai kultūrai* (alfa, 2022-07-25), mūšio aplinkybių detalizavimas, pvz., (18) *Lietuva apgulta priešų <...>* (valstietis, 2022-08-01); (19) *Tad Kaliningrado tranzito klausimas tėra didelės, didelės Rusijos atakos dalis <...>* (Irt, 2022-07-22).

Siekiant pabrėžti Kaliningrado tranzito krizės neprognozuojamą, nekontroliuojamą pobūdį, verbalizuojamas sprogmens požymis, pvz., (20) *Karaliaučiaus tranzitas – uždelsto veikimo bomba* (alkas, 2022-07-01); (21) *Dabar štai Kaliningradas. Man atrodo, kad, kai sėdi ant parako bačkos, turėtų būti baisoka ir smarkiai nusipersti, kad kibirkštis nekiltų <...>* (delfi, 2022-06-23).

Karas verbalizuojamas kaip nepalankus Lietuvai: (22) *Bet kuriuo atveju, Rusija mažiausiai vieną pirmąją pergalę jau pasiekė* (Irt, 2022-07-15); (23) *Lietuva esą kapituliavo, valdžia dar kartą nepasirengė krizei, o jos užklupta elgėsi lyg iškritusi iš medžio* (Irytas, 2022-07-16). Nepalankią Lietuvos padėtį sustiprina iš rusų kalbos versti, Lietuvos viešajame diskurse cituojami jau minėti specialiai sukonstruoti metaforiniai tekstai. Kaliningrado tranzito krizė manifestuojama kaip pavojinga nelygiaverčių priešininkų dvikova. Pateikiamame pavyzdyje veikia trys aktantai: dėdulė (Rusijos Federacija), žmogus (Lietuvos Respublika), mažylis (Kaliningrado sritis): (24) *Štai eina gatve du žmonės – didelis suaugęs dėdulė, bokso, taktinio šaudymo meistras, kuris laiko už rankos jaunesnį septynmetį brolių. Ir staiga prie jų prieina žmogus ir duoda sprigtą mažajam į kaktą. Ir jeigu jis tai daro, tai akivaizdu, kad jo vyresnis brolis jį gali apginti. Taigi jei nenori aiškintis su vyresniu broliu, neliesk mažylio. Nors ir mažylis jau nuo trijų metų užsiima kovos menais*, – *porino gubernatorius* (tv3, 2022-07-04).

Personifikacija yra dar vienas būdas suvokti abstraktų Kaliningrado tranzito krizės konceptą. Konceptualioji metafora KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA ASMUO plėtojama vienpusiškai, pabrėžiant ne intelektinę, tačiau tik fizinę šios krizės prigimtį, pvz., (25) *Tranzito istorijos anatomija* (Irt, 2022-07-24); (26) *Bręsta nauja Kaliningrado tranzito krizė?* (Irt, 2022-08-02). Per ištakos sričių ASMUO ir KOVA sąsają pakartojamas perkeliamasis agresijos požymis, vyraujantis

tiriamame krizės diskurse: (27) *Praėjo tik metai nuo migrantų krizės pradžios, o Lietuvos duris iš lauko spardo nauja, tik šįkart iš vakarų pusės* (valstietis, 2022-07-02).

Ligos požymių metaforinis perkėlimas yra universali krizių verbalizavimo strategija, būdinga ne tik lietuvių kalbai. Konceptualioji metafora KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA LIGA kildintina iš bazinės metaforos PROBLEMA YRA LIGA. Ją pagrindžia metaforiniai pasakymai su skausmo perkeliama žymiu, pvz., (28) *Galvosopis dėl Kaliningrado tranzito: po rusų demaršo lietuviai artėja prie sprendimų* (15min, 2022-08-04); (29) *Bent jau Lietuvai skaudės – lietuviai negali atsitraukti iš bekompromisinės situacijos, kai kalbama apie suverenitetą ir išimčių taikymą <...>* (delfi, 2022-06-29). Tiriamai krizei priskiriami ir psichinės ligos požymiai: (30) *Rusijai sukėlus isteriją dėl prekių tranzito į Kaliningrado sritį ribojimo <...>* (delfi, 2022-06-24), tačiau viešasis diskursas neatskleidžia mėginimų gydyti krizės skausmą ar ligą, priešingai – verbalizuojami medikamentai konotuojami neigiamai: (31) *Lietuvos valdžia bando tyliai nuryti Kaliningrado piliulę, bet Maskva gali spęsti naujas pinkles* (15min, 2022-07-14).

Erdvinių metaforų, besiremiančių įkūnijimo (angl. embodiment) idėja, analizė atskleidžia, kad tirtame diskurse neperkeliami vertikalios erdvės (AUKŠTYN-ŽEMYN) požymiai, tradiciškai naudojami politinių ir ekonominių krizių verbalizavimui. Aptiktas horizontalios erdvės metaforinius pasakymus, struktūruojančius konceptualiąją metaforą KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA KELIONĖ vienija kliūtis požymis. Krizės sprendimas suvokiamas kaip kelionės pabaiga, tačiau įvairios kliūtys kelyje (vingiai, akligatvis, paklydimas) apsunkina kelionės tikslą: (32) *Dar vienas Kaliningrado tranzito akligatvis?* (delfi, 2022-08-03); (33) *Pasiklydę Kaliningrado tranzite: Europos Komisijos ir Lietuvos nuomonės dėl sankcijų Rusijai skiriasi?* (alfa, 2022-06-23); (34) *Politiko įsitikinimu, kur kas paprasčiau būtų suprasti ir Kaliningrado tranzito istorijos vingius <...>* (Irytas, 2022-07-21).

Kaliningrado tranzito krizės neigiamą vertinimą sustiprina konceptualioji metafora KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA MENAS. Pasirinkti perkeliama žymiu meno ištakos srities požymiai (MUILO OPERA, CIRKAS, BALETAS) menkina krizės aktantų veiksmus, kontrastuoja su krizinės situacijos rimtumu: (35) *Viskas suprantama, tik kodėl tos vienybės negalėjome išsiaiškinti be visos mėnesio Telemundo presenta?* (Irt, 2022-07-24); (36) *Ji skėlė, kad Lietuvos valdžia sušoko „kinkadrebio partiją“ nevykusiame balete ir vėl pademonstravo nesugebėjimą strategiškai mąstyti* (Irytas,

2022-07-16). Pastarieji metaforiniai pasakymai išryškina politinį krizės aspektą ir gali būti laikomi labiau bazinės konceptualiosios metaforos POLITIKA YRA MENAS kalbine raiška. Krizės aktantų pastangos paveikti priešininką ironizuojamos kaip meno ar cirko pasirodymas: (37) *valdančiųjų šokiai su kardais ant geležinkelio bėgių*; (38) *bebaimiai fakyras su kardais* (valstietis, 2022-07-02). Krizės struktūrai ir raidai suvokti pasitelkiamos tradicinės meno kūrinio dalys – scenarijus, atomazga: (39) *Vertinant esamą situaciją – o tiksliau galimus šios krizės scenarijus – ryškėja ir skirtys valdančiųjų stovykloje* (Irytas, 2022-07-02); (40) *Galima Kaliningrado tranzito istorijos atomazga neįkvepia <...>* (Irytas, 2022-07-13).

Tiriamą konceptą struktūruojanti konceptualioji metafora KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA ŽAIDIMAS implikuoja neutralų vertinimą, lygiaverčių priešininkų susidūrimą šachmatų partijoje, tačiau projektuoja nepalankią baigtį ir situacijos neapibrėžtumą: (41) *Endspilį pralaimėjome dar debiute, dėl to, kad komunikacijoje darome vaikiškas klaidas ir čia pakeisti vieną ar kitą komunikacijos vadovą nepakaks.* (Irt, 2022-07-24). (42) *Kaliningrado tranzito krizė – Lietuvos išsišokimas ar protingas ėjimas?* (Irytas, 2022-07-03).

Diskusija

Tyrimas atskleidžia, kad Lietuvos viešajame diskurse Kaliningrado tranzito krizė suvokiama gamtos reiškinių ir kovos vaizdiniais, t. y. tradiciškai vienpusė metaforizacijos kryptis – konkrečios srities požymiai perkeliama žymiu į abstrakčią sritį, plg. Cai ir Deignan (2019), Lakoff (1993), Gibbs (2009).

Tyrimo rezultatų apžvalga rodo, kad Kaliningrado tranzito krizė atitinka trilypę tikslinės metaforos dimensiją (Steen, 2009, 2011, 2017). Išanalizuoti metaforiniai pasakymai leidžia suvokti abstraktų fenomeną (konceptualusis lygmuo), suteikti jam kalbinę raišką viešajame diskurse (kalbinis lygmuo) ir retorinę vertę (komunikacinis lygmuo).

Ekonominių ir politinių krizių diskursuose dažnai aktualizuojamos *Augalų, Gyvūnų* ir *Antgamtinio pasaulio* ištakų sritys tirtoje imtyje neaktyvios. Tai patvirtina viešojo diskurso metaforoms būdingą pabrėžimo ir paslėpimo (angl. highlighting and hiding) funkciją (Lakoff, Wehling, 2009), kuomet komunikaciniu, retoriniu tikslu išryškinama tik dalis koncepto požymių, bei tiesiogiai koreliuoja su komunikacine konceptualiosios metaforos funkcija (Steen, 2008).

Nustatytos Kaliningrado tranzito krizės koncepto ištakų sritys yra būdingos lietuviškos

žiniasklaidos formuojamam krizių diskursui, plg. konceptualiųjų metaforų žodyno struktūrą (Būdvytytė-Gudienė ir kt., 2014), atspindi universalią krizės sampratą, fiksuotą konceptualesiose metaforose (Prokofjeva, 2006; Wengeler, Ziem, 2013), tačiau atskleidžia du aspektus, išskiriančius Kaliningrado tranzito krizės metaforinę raišką minėtų tyrimų kontekste:

a) Vertikalios erdvės metaforų nebuvimas. Erdvė yra viena svarbiausių ekonominės ir politinės krizės koncepto ištakų sferų, Lietuvos viešajame apie 20 procentų visų krizę konceptualizuojančių metaforinių pasakymų tenka šiai ištakų sferai (Jurgaitis, 2015). Tą pačią tendenciją patvirtina anglų ir rusų kalbų (Salatova, 2013) bei anglų ir ispanų (López, Llopis 2010) gretinamieji krizės koncepto tyrimai. Politinių ir ekonominių krizių konceptai dažnai reiškiami ištakų koncepto KRYPTIS ŽEMYN požymiais. Anksčiau tirtų krizės konceptų atveju ryškus jų politinis-ekonominis aspektas, todėl darytina prielaida, kad politinis-karinis Kaliningrado tranzito krizės pobūdis lemia kitokią kalbinę raišką, nes finansinis-ekonominis aspektas nėra implikuojamas.

b) Netipiškai didelis leksikalizuotų („mirusių“) metaforinių pasakymų vartojimas, signalizuojantis vadinamąjį „metaforos paradoksą“. Pasak Steen (2008), Bowdle ir Gentner (2005), metafora gali būti realizuojama ne metaforinio perkėlimo būdu, bet kategorizuojant, t. y. nesąmoningai (angl. non-deliberate), kuomet kalbantysis pasirenka žodžių junginio reikšmę, tačiau metaforinis perkėlimas jo sąmonėje nevyksta. Nors konvencionalizuoti metaforiniai pasakymai vartojami neaktualizuojant jų vidinės formos (Būdvytytė-Gudienė ir kt., 2014), galimas metaforinių pasakymų modifikavimas, sugrąžinantis jų komunikacinę vertę. Pasak Lakoff (1987), „mirusios“ metaforos pačios gyviausios, nes nuolat vartojamos mąstant. Atlikta analizė patvirtina tikslinę Kaliningrado tranzito krizės metaforinę raišką, tačiau leksikalizuotų („mirusių“) metaforinių pasakymų persvara kelia klausimą, ar tokia verbalizavimo strategija gali būti nulemta ribotos diskurso apimties bei riboto apie Kaliningrado tranzito krizę rašančių autorių skaičiaus.

Pažymėtina, kad tyrimas apima nedidelį metaforinių pasakymų skaičių viešajame diskurse, todėl platesniam ir išsamesniam fenomeno tyrimui

būtų tikslinga pasitelkti koncepto leksinių nominacijų analizę bei psicholingvistinį eksperimentą.

Visapusiškai Kaliningrado tranzito krizės tikslinių metaforų analizei nepakanka kalbotyros mokslo metodų, būtinas tarpdisciplininis filologijos, psichologijos, istorijos ir politologijos mokslų krypčių tyrėjų bendradarbiavimas.

Išvados

1. Kaliningrado tranzito krizę viešajame diskurse struktūruoja 7 konceptualiosios metaforos: KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA GAMTOS REIŠKINYS, KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA KOVA, KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA ASMUO, KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA LIGA, KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA KELIONĖ, KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA MENAS, KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA ŽAIDIMAS.
2. Pagrindinės koncepto turinį formuojančios konceptualiosios metaforos – KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA GAMTOS REIŠKINYS IR KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA KOVA. Dalis empirinės medžiagos signalizuoja bazines metaforas – universalią metaforinio mąstymo strategiją.
3. Būdingiausi tirtą diskurso bruožai – neigiamai konotuoti metaforiniai pasakymai bei retorinės persvajijos tikslu specialiai sukonstruoti metaforiniai tekstai, kuriuose derinami skirtingų ištakos sričių požymiai. Neutralų krizės vertinimą atspindi konceptualiosios metaforos KALININGRADO TRANZITO KRIZĖ YRA ŽAIDIMAS kalbinė raiška.
4. Kaliningrado tranzito krizės metaforinė raiška tikslinė, tačiau aptinkami ir leksikalizuoti metaforiniai pasakymai, kalbėtojų sąmonėje realizuojami kategorizavimo būdu.
5. Ištakos srities KOVA kalbinės raiškos ypatumai lemia, kad Kaliningrado tranzito krizę kalbėtojų sąmonėje iškyla kaip agresyvus, pavojingas ir neprognozuojamas fenomenas. Ištakų srities MENAS perkeliameji požymiai viešajame diskurse menkina šio fenomeno suvaldymo pastangas.

Literatūra

1. Bartminski, J. (2009). Aspects of Cognitive Ethnolinguistics. London: Equinox.
2. Bowdle, B., Gentner, D. (2005). The Career of Metaphor. *Psychological Review* 112 (1), 193-216.
3. Būdvytytė-Gudienė, A., Gudavičius, A., Jurgaitis, N., Papaurėlytė-Klovienė, S., Toleikienė, R. (2014).

Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse. Konceptualiųjų metaforų žodynas. Vilnius: BMK leidykla.

4. Cai, D., Deignan, A. (2019). Metaphors and evaluation in popular economic discourse on trade

- wars. Current approaches to metaphor analysis in discourse, 39, 57-78.
5. Charteris-Black, J. (2021). Metaphors of the Pandemic: Fire and Force of Nature. In: *Metaphors of Coronavirus*. Palgrave Macmillan, Cham.
 6. Deignan, A., Semino, E., Shirley-Anne, P. (2019). Metaphors of Climate Science in Three Genres: Research Articles, Educational Texts, and Secondary School Student Talk. *Applied Linguistics*, 40(2), 379–403.
 7. Gibbs, R. W. (2009). Why do some people dislike conceptual metaphor theory? *Cognitive Semiotics*, 5(1-2), 14-36.
 8. Gudavičius, A. (2014). Ištakos srities raiška metaforiniuose pasakymuose. *Filologija* 19, 33-47.
 9. Jurgaitis, N. (2015). Krizės konceptas lietuvių ir vokiečių kalbose. Daktaro disertacija. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
 10. Krzeszowski, T. P. (1997). Angels and devils in hell: Elements of axiology in semantics. Warszawa: Wydawnictwo Energeia.
 11. Lakoff, G. (1987). The death of dead metaphor. *Metaphor and Symbol*, 2(2), 143-147.
 12. Lakoff, G. (1993). *The Contemporary Theory of Metaphor*. Metaphor and Thought. Cambridge: Cambridge University Press.
 13. Lakoff, G., Wehling, E. (2009). Auf leisen Sohlen ins Gehirn. Politische Sprache und ihre heimliche Macht. Heidelberg: Carl-Auer Verlag.
 14. López, A. M. R., Llopis, M. A. O. (2010). Metaphorical Pattern Analysis in Financial Texts: Framing the Crisis in Positive or Negative Metaphorical Terms. *Journal of Pragmatics* 42. Amsterdam: John Benjamins.
 15. Olza, I., Koller, V., Ibarretxe-Antuñano, I., Pérez-Sobrinho, P., & Semino, E. (2021). The#ReframeCovid initiative: From Twitter to society via metaphor. *Metaphor and the Social World*, 11(1), 98-120.
 16. Попова, З. Д., Sterninas, I. A. (1999). Понятие „концепт“ в лингвистических исследованиях. Воронеж: ВГУ.
 17. Прокофьева, Т. А. (2006). Концепт «кризис» в современном политическом дискурсе. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Санкт-Петербург.
 18. Salatova, L. M. (2013). Метафорическое моделирование экономического кризиса 2008 года в массмедийных дискурсах России и США. Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук. Екатеринбург.
 19. Steen, G. (2008). The paradox of metaphor: Why we need a three-dimensional model of metaphor. *Metaphor and Symbol*, 23(4), 213-241.
 20. Steen, G. (2009). Deliberate metaphor affords conscious metaphorical cognition. *Cognitive Semiotics*, 5(1-2), 179-197.
 21. Steen, G. (2011). From three dimensions to five steps: The value of deliberate metaphor. *Metaphorik.de*, 21, 83-110.
 22. Steen, G. (2017). Deliberate Metaphor Theory: Basic assumptions, main tenets, urgent issues. *Intercultural Pragmatics*, 14(1), 1-24.
 23. Steen, G., Dorst, A., Herrmann, B., Kaal, A., Krennmayr, T., Pasma, T. (2019). Chapter 2. MIPVU: A manual for identifying metaphor-related words. *Metaphor Identification in Multiple Languages*. Amsterdam: John Benjamins.
 24. Wengeler, M., Ziem, A. (2013). Sprachliche Konstruktionen von Krisen. *Interdisziplinäre Perspektiven auf ein fortwährend aktuelles Phänomen*. Bremen: Hempen.
 25. Zeng, W. H., Burgers, C., & Ahrens, K. (2021). Framing metaphor use over time: 'Free Economy' metaphors in Hong Kong political discourse (1997–2017). *Lingua*, 252, 102955.
 26. Zhang, W. (2021). *The Language of Crisis: Metaphors, Frames and Discourses*, Mimi Huang, Lise-Lotte Holmgreen (Eds.), John Benjamins: Amsterdam/Philadelphia.

Leksikografiniai šaltiniai

Dže (2021). Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, vyriausiasis redaktorius Stasys Keinys, 8-as patais. ir papild. leid., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2021, XXVI, 973 p. ISBN 978-609-411-281-2; elektroninis variantas, 2021, doi.org/10.35321/dlkz. Žiūrėta 2022-10-14 internete: <https://ekalba.lt>.

Duomenų rinkimo šaltiniai

15min – naujienų portalas 15min.lt
 alfa – naujienų portalas alfa.lt
 alka – VšĮ „Tėviškės alka“ ir Lietuvių etninės kultūros draugijos žinių bei gyvenimo būdo naujienų portalas
 delfi – naujienų portalas delfi.lt
 KD – naujienų portalas „Kauno diena“
 lrytas – naujienų portalas lrytas.lt
 lrt – Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tinklalapis
 valstietis – naujienų portalas valstietis.lt
 tv3 – naujienų portalas tv3.lt

METAPHORICAL EXPRESSION OF THE KALININGRAD TRANSIT CRISIS IN LITHUANIAN PUBLIC DISCOURSE

Summary

The article analyses the metaphorical expression of the Kaliningrad transit crisis in Lithuanian public discourse. This modern discourse concept was widely discussed in media texts during June, July, and August 2022. The abstract nature of the crisis phenomenon requires a cognitive analysis to answer the research question - how is the Kaliningrad transit crisis perceived in Lithuanian public discourse? The subject of the study is metaphorical expressions Kaliningrado tranzito akligatvis, Kaliningrado tranzito krizės įkarštis, tranzito istorijos anatomija. The research is based on the statement that metaphorical expressions help understand an abstract phenomenon. The study aims to analyse the conceptual metaphors framing the Kaliningrad transit crisis in the Lithuanian public discourse. The research is based on the Contemporary Theory of Metaphor, its successor Deliberate Metaphor Theory, the MIPVU Methodology (A Manual for Identifying Metaphor-Related Words), and the concept of cross-domain mapping. The research results are grouped and analysed according to the scala naturae. The study reveals that 7 conceptual metaphors structure the Kaliningrad transit crisis. A narrow range of origin concepts, including the areas of Inanimate Nature and Human Beings, characterises them. The most frequent conceptual metaphors are the kaliningrad transit crisis is a natural phenomenon and the kaliningrad transit crisis is a fight. The linguistic expression of the Kaliningrad transit crisis is somewhat unconventional, considering typical cross-domain mappings found in studies on economic and political crises. The most characteristic feature of the studied discourse is the negative connotations of metaphorical expressions and specially constructed texts for rhetorical persuasion. Neutrally connoted samples represent the conceptual metaphor kaliningrad transit crisis is a game. The Kaliningrad transit crisis is perceived as aggressive, dangerous, and unpredictable, while efforts to control it are ironically portrayed as scaled down. The analysis reveals that most Kaliningrad transit crisis metaphors are deliberate, carrying a communicative value set by the addresser.

Keywords: Kaliningrad transit, crisis, conceptual metaphors, public discourse.

Informacija apie autorių

dr. Nedas Jurgaitis. Šiaulių valstybinės kolegijos Vadybos ir komunikacijos katedros docentas. Mokslinių tyrimų kryptys: kognityvinė semantika, gretinamoji kalbotyra.
El. pašto adresas: n.jurgaitis@svako.lt